

РЕЛІГІЙНІ НОРМИ В СИСТЕМІ НОРМАТИВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ СУСПІЛЬНИХ ВІДНОСИН

Розглядається місце релігійних норм в системі сучасного нормативного регулювання суспільних відносин. Наголошується на необхідності корекції позитивного законодавства з урахуванням морального змісту релігійних норм (сфера шлюбних відносин, охорони навколишнього середовища тощо).

Ключові слова: релігійні норми, позитивне законодавство.

Рассматривается место религиозных норм в системе современного нормативного регулирования общественных отношений. Подчеркивается необходимость коррекции

© БОГІНІЧ Олег Леонідович – кандидат юридичних наук, ст. науковий співробітник Інституту держави і права ім. В.М. Корецького НАН України

позитивного законодавства з урахування морального содержания религиозных норм (сфера брачных отношений, охраны окружающей среды и т.п.).

Ключевые слова: религиозные нормы, позитивное законодательство.

In article the place of religious norms in system of modern standard regulation of public relations is considered. Necessity of correction of the positive legislation taking into account the moral maintenance of religious norms (sphere of marriage relations, preservations of the environment, etc.) is underlined.

Key words: religious norms, the positive legislation.

Серед різних систем нормативного регулювання суспільних відносин – релігійних, морально-етичних, правових людство в переважній більшості надавало перевагу саме правовому опосередкуванню суспільних зв'язків як більш ефективному та надійному механізму впорядкування соціального життя. Насамперед це пов'язувалося з такою властивістю правового регулювання, як наявність юридичної відповідальності за порушення норм права, реалізація якої здійснювалась за допомогою державного апарату. Саме можливість здійснення примусу як гарантія дотримання норм права виглядала привабливою в очах сучасників різних історичних епох. «Право – ніщо без апарату примусу» – ось, мабуть, квінтесенція цієї правової ідеології.

Водночас життя повсякчасно доводило, що тільки суворими заборонами та покараннями за порушення норм права неможливо досягнути стабільного правопорядку в суспільстві. Існують більш тонкі, а тому більш пролонговані за своїм механізмом дії, засоби упорядкування суспільних відносин. Йдеться передусім про релігійні норми, що регламентують поведінку віруючих людей, яким приписи права, принаймні забороняючи, не потрібні в повсякденному житті.

Розглядаючи право, правове регулювання у ретроспективі, слід відзначити його еволюцію від права сили до права формальної рівності, а від права формальної рівності – до права, яке вже враховує особливості контрагента у правових зв'язках, а, отже, є вже більш справедливим. Правда, слід сказати, що останній алгоритм побудови взаємних прав та обов'язків сторін поки що спостерігається переважно у публічних правовідносинах, а не у приватноправових. Так, у більшості розвинених країн світу існують численні програми допомоги нужденним, підтримання їх статусу на достатньому для людської гідності рівні. Йдеться передусім про допомогу безробітним, їх безоплатну перекваліфікацію, матеріальну допомогу матерям-одиначкам, дітям-сиротам тощо.

Отже, можемо спостерігати поступове, принаймні у публічно-правовій сфері, зближення правових норм з нормами моралі та релігійними нормами, олюднення права. Це дуже важливий процес у трансформації права, подекуди лише фрагментарний, але від того не менш важливий. Принаймні він символізує певну тенденцію в розвитку права, його гуманізацію, а тому слід більш прискіпливо подивитись, зокрема, на релігійні норми як втілення ціннісних орієнтацій у суспільному житті. Окрім цієї причини, слід вказати на духовні глухі кути та порушення фундаментальних природних засад існування людства, в якому воно опинилось, позбавляючи себе системи координат, пов'язаних з проявами доброти, любові, милосердя, з гіперболізацією здійснення своїх прав, порушенням природної рівноваги.

Насамперед слід вказати на підвалини соціальних перетворень у світі, якими послуговувалося людство у своїх численних експериментах з поліпшення

соціального устрою. Це передусім вимоги свободи, справедливості, соціальної рівності, які були відсутні на певному історичному етапі в окремій соціальній групі (всього народу або його частині), а тому останні здійснювали спроби, переважно насильницького характеру, з повалення такого, несправедливого ладу. Пізніше зазначений рух був узагальнений у відомій фразі «Філософи лише різним чином пояснювали світ, справа в його перебудові»¹.

Не відкидаючи спроб вдосконалення оточуючого нас соціального світу, автор, разом з тим, хоче звернути увагу на так званий цивілізаційний парадокс у вигляді іронії історії, коли результати історичних дій різко відрізнялись від проголошених цілей. А тому зазначений висновок принаймні треба мати на увазі, здійснюючи спроби перетворення світу на революційних засадах. У зв'язку з цим потрібно звернути увагу на відомий біблейський постулат: «Кожна влада від Бога» та адекватну філософську ідеологему Гегеля (філософему) «Все дійсне розумне, все розумне – дійсне».

На нашу думку, подібна логічна чи фактична суперечність має під собою реальні онтологічні підстави, що несуть певне змістовне навантаження, а саме: необхідність вдосконалення суспільства, яке знаходиться на не дуже високому - з точки зору соціального (морального) прогресу - ступені розвитку. Так, реакційність того чи іншого політичного режиму, а отже, неприйняття його частиною чи всім суспільством є необхідним моментом вдосконалення останнього. Тобто на певному історичному відрізку кількісні суперечності між певними соціальними групами переходять у якісні, що призводить до трансформації державної влади в бік задоволення інтересів більшості. Причому майже завжди це не є лінійним рухом, прогресивні зміни зазнають деформації, на певний час спостерігається відкат назад, революція змінюється контрреволюцією, реформи – антиреформами. Приклади – Велика Французька революція та Жовтнева революція в Росії.

Таким чином, плануючи соціальні зміни, політичним силам треба мати на увазі, що той стан речей, які вони хочуть змінити, є необхідним моментом подальшого розвитку, без якого вони б не відбулися. А тому слід погодитися з релігійною нормою-принципом, що кожна влада від Бога та гегелівською формулою що все дійсне – розумне, все розумне – дійсне. Інакше кажучи, відбувається діалектичний перехід кількості в якість та присутня боротьба протилежностей як необхідна умова (рушійна сила) подальшого прогресу.

Наступним позитивістським гаслом, реалізація якого в сучасних умовах становить загрозу для біосфери планети, а отже, для середовища існування людства, є вислів «Світ не влаштує людину і вона вирішує переробити його». Бездумна реалізація зазначеного принципу призвела до суттєвого порушення рівноваги між біосферою та техносферою, що спричинило зміни клімату, появу руйнівних землетрусів, повенів, значного погіршення якості життя людей на землі. Між тим поміркована позиція багатьох релігій щодо місця та ролі людини в природі, його господарської діяльності становить альтернативу сучасному антропоцентризму, надмірній налаштованості людства на отримання прибутку будь-якою ціною.

Взагалі, розглядаючи проблему людини крізь призму відомого донедавна гасла: «Людина – це звучить гордо», слід сказати, що надмірне акцентування уваги на людському Его є не менш шкідливим для самої людини, ніж бездумне панування над природою. Причому це вже було в історії людства. За влучним зауваженням В.А. Бачиніна, людина доби Ренесансу стала на шлях самоосвячення,

усвідомлюючи себе не частиною Всесвіту, яка зобов'язана існувати відповідно до його законів, а господарем, який нікому не підпорядковується. Вона стала підвладна інтелектуальній гордині, й відтепер гріх перетворився у доблесть².

У зв'язку з цим посилення в Біблії на людську гординю як на один з гріхів дає ключ до розуміння дійсного місця людини у світі, її ролі в перетворенні навколишнього світу не як царя природи, а як частини цієї природи, головним принципом діяльності якого повинно бути правило, подібне до відомого медичного «не зашкодь».

На жаль, людство не впоралося з цим завданням, забруднення природного середовища досягло критичних рівнів. Так, за науковими даними, промисловість світу виробила 150 млрд. тонн рідких і твердих промислових відходів, 65% яких, за відсутності засобів і технологій утилізації, викидаються в море і ріки. Промислові викиди на одну людину становлять понад 400–500 кг³.

З огляду на це очевидна необхідність термінової зміни парадигми існування людства, набуття ним планетарної свідомості, розуміння відповідальності перед прийдешніми поколіннями за збереження навколишнього середовища.

На думку вчених, сьогодні постає питання саме морального аспекту: чи для того Бог виділив людину з природи, щоб вона, озброївшись мисленням і мовою, свідомістю, засобами комунікації, а сьогодні й сучасними інформаційними системами та творчістю, стала жорстоким споживачем природи? Споживацькі інтереси протягом тисячоліть закріпили у свідомості людини агресивну поведінку. Це стає основною поведінковою (етичною) рисою як щодо самого себе, так і щодо близьких і всього людства, природи і Бога⁴. Таким чином, людина вороже поводить не тільки щодо оточуючих людей та природи (що є хоч трохи зрозумілим з точки зору крайнього егоцентризму), а й щодо себе, що вже є ознакою серйозної кризи існування «*homo sapiens*», спрямованого на власне самознищення.

Отже, відхід людства від моделей поведінки, які закріплені в релігійних нормах, призвело до серйозних негативних наслідків як у матеріальній, так і духовній сферах. Пропаганда з екранів телевізорів насильства, аморальності призводить до духовної смерті, втрати сенсу життя, і навпаки, виконання, наприклад, 10 біблійних заповідей, дає людині духовні орієнтири, скеровує її на реалізацію своєї місії на Землі.

Скільки злачених доль, втраченого майбутнього, духовних криз зазнали люди за відсутності релігійного виховання. Це і надмірний егоцентризм, коли будь-яка невдача сприймається як життєва поразка, і відсутність взаємного кохання, що нерідко призводить - особливо у молоді - до спроб здійснити суїцид, заздрість, злість, ненависть, жадібність, що як іржа, роз'їдають душу людини і можуть призвести не тільки до духовної руйнації, але й до фізичної смерті. Між тим релігійні джерела містять низку ефективних засобів розради, поради для людей у будь-яких складних для них ситуаціях, пропагуючи вічні цінності добра, любові та допомоги. Наявність сучасних служб психологічної допомоги людям, які потрапили у скрутне становище, доводить недоліки сучасного виховання дітей та підлітків для дорослого життя.

Існуючі сьогодні в школах та вищих навчальних закладах програми з етики та валеології навряд чи зможуть повною мірою забезпечити на рівні релігійного виховання доведення до свідомості учнів та студентів необхідних знань у сфері самоусвідомлення особи та її гармонійних взаємовідносин з іншими людьми, зі світом взагалі.

У зв'язку з цим дискусія в суспільстві щодо необхідності або, навпаки, недоцільності впровадження в навчальний процес у школах курсів з основ релігійної етики⁵, на нашу думку, повинна завершитись перемогою духовності над раціоналізмом, який довів свою неспроможність адекватно відповісти на нові виклики часу. Аргументи противників залучення дітей та юнацтва до основ християнської етики з приводу того, що відбудеться «осередньовічення» освіти та за істину в останній інстанції сприйматимуться церковні проповіді, не можна сприймати серйозно, оскільки етика - це наука про мораль, а християнське етика – наука про релігійну мораль.

Насправді ж немає нічого поганого в тому, що молодь будуть ознайомлювати з негативними рисами людської особистості, які, у випадку їх потуранню, можуть призвести до духовних проблем і, як наслідок, до фізичної загибелі. У першу чергу йдеться про такі відомі з точки зору християнської етики гріхи, як гордіня, жадібність, гнів, лінощі, зневіра, обжерливість, блуд, сум. Поінформованість школярів про такі можливі вади власного характеру убезпечить їх від вчинення прикрих помилок. А медики давно встановили, що негативні емоції, пов'язані з переживанням вищезазначених почуттів, через певний термін призводять до руйнації фізичного здоров'я людини, а отже, потенційно становитиме небезпеку для підростаючого покоління. Навряд чи з аналогічною роллю краще впорається курс офіційної шкільної етики, причому побудований з використанням тих самих релігійних засад. Копія завжди гірше оригіналу, і за своїм емоційним впливом не зрівняється з ученням, яке має більш як тисячолітню історію.

Дуже небезпечним, з точки зору суспільної моралі та суспільного здоров'я, виглядають спроби деяких країн юридично закріпити можливість укладання одностатевих шлюбів. На нашу думку, цим кроком закладається серйозна міна під майбутнє людства, порушуються фундаментальні засади його існування. Цим підтверджується криза духовної культури сучасного західного світу, небезпека, на яку може наразитися людина, абсолютизуючи своє право на власну реалізацію. У цьому випадку спостерігається суперечність між позитивним правом, що закріплює максимально можливу свободу особи, та релігійними нормами, що не дозволяють укладання одностатевих шлюбів. Таким чином, сучасні юридичні норми, що дозволяють вищезазначені шлюби, можна оцінити, з нашої точки зору, як такі, що порушують основні принципи права, не зважаючи на їх санкціонування державою, а релігійна регламентація цих питань виглядає більш переконливою, а тому повинна бути пріоритетною.

Взагалі, говорячи про свободу як універсальну категорію буття людини, не слід забувати, що свобода – це усвідомлена необхідність, а не свавілля. «Звичайна людина – писав з цього приводу Г.Гегель – вважає себе вільною, якщо їй дозволено діяти свавільно, тим часом як саме сваволя є причиною несвободи»⁶. Отже, свобода – це не просто вільний вибір у будь-якому напрямі, а розумний вибір, моральний вибір, який здійснюється людиною як культурною істотою⁷. З огляду на це складно визначити як вільний та моральний вибір рішення особи укласти одностатевий шлюб. Принаймні його легітимізація державною владою виглядає хибною, такою, що порушує природні підвалини існування людства.

Не слід забувати, що загибель у свій час потужної Римської імперії не в останню чергу була викликана руйнацією моральних засад римського суспільства. А тому дотримання релігійних норм з цих питань є альтернативою позитивістському регулюванню, доводить помилковість абсолютизації певних прав людини, є

прикладом нормативного впорядкування життя суспільства на єдино можливих моральних засадах.

Виходячи з цього, слід звернути увагу на проблемність сучасного правового регулювання суспільних відносин саме з точки зору наявності або відсутності морального виміру в такому регулюванні. Це дуже серйозна вада сучасного праворозуміння, правотворчості та правозастосування, коли критерій моральності правових приписів залишаються на периферії уваги законодавців та науковців-юристів. Виведення моралі зі сфери правового регулювання – дуже небезпечне явище, яке загрожує перетворенню права на технократичний збірник норм, які покликані обслуговувати утилітарні потреби людини. Разом з тим право – це не тільки втілення свободи та справедливості, але й моральності, оскільки свобода та справедливість не можуть бути аморальними. Про це дуже часто забувають відповідні державні органи при регламентації суспільних відносин відповідно до їх нормотворчої компетенції. А саме релігійні норми дають приклади такої моральності, якої дуже часто не вистачає позитивному законодавству. Тому це ще один аргумент на користь більш широкого врахування та залучення потенціалу релігійного нормативного регулювання при визначенні прав та обов'язків громадян.

Отже, сучасне правове регулювання суспільних відносин, яке знаходить своє втілення в позитивному законодавстві, потребує корекції з урахуванням морального змісту релігійних норм, оскільки агресивний антропоцентризм у ХХ столітті довів свою обмеженість та небезпечність, передусім для самої людини та її духовності.

1. *Маркс К., Енгельс Ф.* – Сочинення. – Т. 21. – С. 282. 2. *Бачинин В.А.* Філософія права і преступления. – Х., 1999. – С. 349. 3. *Радзіковський Я.В., Кейсевич А.П.* Людство проти людини. – К., 2002. – С. 440. 4. *Етика.* Естетика: Навч. посіб. / Волошко І.Є., Весірко Р.М., Піт якова Т.С. та ін. – К., 2006. – С. 67. 5. Чи потрібна школі церква? // Голос України. – 2010. – 29 січня. – №15(4765). 6. *Гегель Г.* Основи філософії права, або природне право і державознавство / П.Соколовський (ред.), Р.Осадчук (пер. з нім.) М.Кушнір (пер. з нім.). – К., 2000. – С. 329. 7. *Оніщенко Н.М.* Сприйняття права в умовах демократичного розвитку. – К., 2008. – С. 44.